

JÁN AMOS KOMENSKÝ A SLOVENSKO

Pod týmto názvom vyšla v septembri minulého roku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave monografia Františka Karšaiho, venovaná pamiatke 300. výročia smrti Učiteľa národov, veľkého syna českého národa, spojeného mnohostrannými väzbami aj so Slovenskom — Jána Amosa Komenského.

Ako historik filozofie, ktorý z hľadiska svojho odboru pozná veľký význam Komenského pre rozvoj ľudského poznania a vzdelania i pre šírenie humanitných a všenápravných ideálov v národnom i celosvetovom meradle (za čo Komenského UNESCO právom zaradilo medzi svojich jubilatov v roku 1970), považujem vydanie Karšaiho práce za záslužný editorský a autorský čin. Na jednej strane dokumentuje nepochybnú organizačnú pohotovosť a snahu seriózne sa zúčastniť na komeniologických podujatiach, ktoré sa v r. 1970 uskutočnili v celom vzdelanom svete, na druhej strane prezentuje úspešný pokus slovenského komeniológa podať už mnohokrát skúmanú a väčšinou aj preskúmanú problematiku, Komenský a Slovensko, v novej syntéze.

Ako sám autor v práci zdôrazňuje a ako sa aj čitateľ o tom ľahko presvedčí (najmä po preštudovaní III. a IV. kapitoly a poznámok k nim), nie je záujem o Komenského pedagogické a kultúrno-ideové dedičstvo a jeho výskum na Slovensku novou záležitosťou. Už od polovice 17. storočia sa možno u nás sústavne stretať s prenikaním Komenského pedagogických ideí do vyučovacích a výchovných metód a čoskoro aj s pokusmi o uvedomelé budovanie Komenského tradície v našom školstve. Od osvietenstva a najmä národného obrodzenia pribúda k týmto pedagogicko-didaktickým vplyvom aj širší záujem o filozoficko-ide-

ové a národné poslanstvo Komenského diela a činnosti. S rastom vedeckých a vedecko-popularizačných snáh na Slovensku rodí sa vzápätí aj hlboký a trvalý záujem o teoretický výskum a hodnotenie tohto veľkého diela a osobnosti. Reprezentujú ho spočiatku systematické a už komentované vydávanie Komenského prác, záslužná, žiaľ, neukončená Riznerova bibliografia českých a slovenských materiálov o Komenskom, najmä však vynikajúce Kvačalove komeniologické výskumy, ktoré sa počítajú k základom moderného vedeckého bádania v tejto problematike nielen u nás, ale aj v medzinárodnom meradle. Neskoršie pristupujú k tomu komeniologické práce Čečetkove, Mátejove, Bakošove, vlastné parciálnejšie štúdie Karšaiho i mnohých ďalších autorov, ktoré sa z rozličných aspektov a v rozličných vzťahoch opätovne vracajú k výskumu Komenského diela. Celý tento výskum tvorí pozadie a teoreticky kontext recenzovanej Karšaiho práce, bez ktorého nemožno meritórne posúdiť, v čom znamená práve táto práca prínos, obohatenie a prekročenie doterajších výsledkov nášho poznania o živote, osobnosti a diele Učiteľa národov, a to najmä vo vzťahu k Slovensku.

Osobne si, pravda, nerobím nárok na takúto komplexnú konfrontáciu a posúdenie Karšaiho práce, pretože to si vyžaduje špecifickú a podrobnú znalosť komeniologických výskumov na Slovensku. Práca ma zaujíma a zaujala ako historika filozofie osobitne preto, že sa dotýka dejín ideového vývinu na Slovensku. Ak z hľadiska teoretickofilozofickej analýzy Komenského pedagogicko-didaktickej a myšlienkovkej sústavy sa autor nezameriava na otázky všeobecnejšieho charakteru a nepriináša tu principiálne nové poznatky

(zda okrem niektorých objasnení okolo kryptokalvinizmu a revelacionizmu), samostatným a inštruktívnym spôsobom pristupuje k spracovaniu a utriedeniu Komenského vzťahov ku Slovensku a analýze jeho vplyvov na Slovensku. Pritom ide o širokú a komplexnú analýzu zachytávajúcu tieto vzťahy a vplyvy v historickom priereze takmer 300 rokov. Jej prvú časť — jadro — tvorí obdobie za života Komenského a druhú časť — rovnocenný doplnok — historické osudy Komenského učenia v slovenskej pedagogike. V stručnosti by sa dal vystihnúť autorov zámer asi takto: na jednej strane ukázať a osvetliť príčiny Komenského programového záujmu o Slovensko, na druhej strane vyzdvihnúť príčiny trvalého záujmu Slovenska o Komenského.

Karšaiho práca má štyri kapitoly, s viacerými podkapitolami. Prvá — Slovensko, útočisko českobraských exulantov — načrtáva historicko-politický obraz v českých krajinách a na Slovensku (respektíve Uhorsku) v období nábožensko-reformačných pohybov 15.—17. storočia, najmä so zreteľom na vznik a osudy Jednoty bratskej — materskej cirkvi J. A. Komenského. Pritom autor zameriava pozornosť aj na širšie európske súvislosti, charakteristické vo všeobecnosti pre túto epochu nástupu nových spoločenských a ideových síl, no aj ich konfliktov a zrážok so starou feudálnou cirkevnou a politickou mocou.

Táto kapitola pôsobí napriek zjavnému úsiliu autora viesť svoj výklad sústredene a osvetliť najmä okolnosti, ktoré donútili českých exulantov opustiť svoj domov a usmerniť sa okrem iných krajín aj na Slovensko — najviac mozaikovo a najmenej plasticky. Chýba v nej napríklad zásadnejšie skĺbenie ideovo-mravných a kultúrnych charakteristík Jednoty bratskej s politicko-historickými podmienkami jej historického vývinu, ktorých dialektický konflikt determinoval principiálne životné osudy jej príslušníkov, a predovšetkým jej duchovného vodcu J. A. Komenského.

Druhá veľmi rozsiahla (s. 49—147) a

obsiahla kapitola, nazvaná Slovensko v politickej koncepcii J. A. Komenského, nás podrobne oboznamuje s otázkou genézy a zámerov Komenského politických plánov vo vzťahu k Slovensku a s formami ich uskutočňovania. Autor najprv všeobecne rieši otázku paralel a rozdielov medzi vtedajšou politickou a ideologickou situáciou v českých krajinách a na Slovensku, ktoré umožnili Komenskému nadviazať s našou vlasťou úzke kontakty a súčasne ju zapojiť ako jedno z ohniviek do svojej protihabsburskej politiky.

Konkrétne periodizuje Karšai Komenského vzťahy ku Slovensku do troch etáp: 1. pred príchodom do Uhorska v r. 1650, 2. počas pobytu v Blatnom Potoku v r. 1650—1654, a 3. po odchode z Uhorska do konca života v r. 1670. Prvú periódu charakterizuje ako obdobie nadviazovania a udržiavania osobných i písomných kontaktov Komenského s mnohými osobnosťami (učencami, pedagógmi, šľachticmi i študentmi) zo Slovenska a Sedmohradska, väčšinou protestantského a kalvínskeho vyznania. Na presvedčivom materiáli dokazuje, že pomocou týchto kontaktov nesledoval Komenský zo svojho exilu v Elblongu a Lešne iba osudy svojich emigrovaných českých bratov a aktuálne problémy vieroučné a pedagogické, ale sondať aj možnosti zapojiť Sedmohradsko po boku Švédska a Anglicka do politických akcií, prospesných pre návrat českých vyhnanco do vlasti. V tejto súvislosti odhaľuje autor pozadie Komenského pokusov dostať sa do spojenia so sedmohradskou kniežacou rodinou Rákócziovcov, ktorých protihabsburská opozícia mu dávala nádej na splnenie spomenutých politických plánov. Súčasne už v tejto perióde upozorňuje Karšai na závažnú úlohu, ktorú hral vo vzťahoch Komenského ku Slovensku a osobitne k Rákócziovcom Mikuláš Drábik, lednický českobraský kazateľ, známy revelacionista a protihabsburský burič, potupne popravený v Bratislave v r. 1671.

Druhá etapa Komenského stykov so Slovenskom sa podľa autora začína jeho cestou

z Lešna do Blatného Potoka, kam prijal už vtedy slávny pedagóg pozvanie manželky Juraja Rákócziho I. reformovať tamojšiu školu. Komenského cesta viedla takmer celým Slovenskom a je známa mnohými významnými zástavkami Učiteľa národov v slovenských mestách (Skalica, Púchov, Trnava, Levoča, Prešov a i.). Opäť na presvedčivom materiáli dokazuje Karšai, ako široko koncipoval a rozvíjal Komenský svoje záujmy aj prostredníctvom našej vlasti a jej príslušníkov. Najmä však charakterizuje autor túto etapu ako sústredené úsilie Komenského aktivizovať Rákócziovcov v zmysle svojich politických zámerov a súčasne ukazuje i Komenského neúspechy a sklamanie v Blatnom Potoku.

Na rozbere dramatického blatnopotockého pobytu demonštruje mnohostrannosť Komenského osobnosti a činnosti, v ktorej sa spájal vždy prednostný záujem učenia — pedagóga s bledosťou cirkevného hodnotára i s úprimnými snahami o sociálno-politické nápravy v našej vlasti. Preto sa Karšaimu podarilo v tejto kapitole podať plastický obraz tak Komenského reforme školskej a literárnej činnosti tohto obdobia, ako aj vykresliť jeho boje s puritánmi, presbyteriánmi, independentmi i odhaliť jeho kryptokalvinizmom zaváňajúce politické myšlienky.

Súčasne Karšai — vďaka kritickej historicko-materialistickej metóde, ktorou pracuje — mohol znovu poukázať na veľkosť a epochálnosť Komenského diela, no súčasne postihnúť aj rozpory v jeho myslení, poplatnosť cirkevnému rigorizmu (napr. neschopnosť vidieť progresívny sociálno-politický dosah idenpendentizmu, puritanizmu atď.) i poplatnosť politickému utopizmu (napr. nekritické prijatie Drábikových revelácií, fantastických prorocíetv atď.). Slovom, autor nám tu predstavuje Komenského ako živého človeka, s jeho zložitými a tragickými osudmi i zápasmi o uplatnenie tvorivého génia.

Poslednú etapu Komenského vzťahov k Slovensku po odchode z Blatného Potoka charakterizuje Karšai ako obdobie diplo-

matico-spravodajskej činnosti. Zahŕňa sem jednak Komenského konkrétne švédsko-sedmohradské misie, vedené z hľadiska utvorenia protestantskej koalície, jednak sprostredkovanie a kolportovanie literárnych produktov tohto obdobia (Lux in tenebris, Lux e tenebris, Historia revelationum) na Slovensko. Ideovo-politickou analýzou týchto prác, na vzniku ktorých mal veľký podiel práve spomenutý Drábik, ich nejednotným prijatím na Slovensku a tragickými dôsledkami, ktoré dostali najmä v súvislosti s Wesselényiho povstaním a perzekúciou protestantov, uzaviera autor túto kapitolu. Sledoval v nej — ako sme videli — činnosť Komenského predovšetkým v reláciách ideovo-politických a sociálnych. V množstve komeniologických prác, skúmajúcich túto problematiku vo všeobecnosti, je Karšaiho práca novou v tom, že vyníma práve oblasť a význam Slovenska v tejto sfére Komenského záujmov. Možno oprávnene očakávať, že kniha nebude bez zaujímavosti aj pre českého a zahraničného konzumenta, ktorí sa s Komenského vzťahmi k Slovensku stretávajú tradične iba v rámci problematiky Komenského a Uhorsko.

Tretia a štvrtá kapitola (*Komenský v Slovenskej pedagogike a Komenského odkaz stále živý*) je podrobným spracovaním vplyvov, osudov a významu Komenského pedagogického diela pre pedagogické snahy, teórie a v širšom zmysle pre ideovo-filozofické myslenie na Slovensku. Ako sme už spomenuli na začiatku, mal Karšai v tomto smere na čo nadväzovať a nemusel v celej šírke nastoleného problému robiť primárny výskum. Zasluguje však uznanie za logické rozčlenenie a inštruktívny prehľad v spracovaní tejto rozsiahlej problematiky. Záujemca — odborník i kultúrychtivý zvedavec — sa tu môže oboznámiť takmer so všetkým podstatným, čo sa v slovenskom školstve a v slovenskej pedagogike odohrávalo v jednotlivých obdobiach od 17. stor. v súvislosti s Komenským, a ktorí autori sa o to zaslúžili. Bohaté poznámky, odkazujúce na pramene

a literatúru, dokresľujú autorov výklad aj skutočne vyčerpávacím bibliografickým kontextom. Autor nám aj týmto sprístupňuje poznanie ako včasne, rýchlo a intenzívne zapustilo Komenského dielo u nás svoje korene, ako sa nepretržite a opätovne

stávalo prameňom pre tvorivý rozvoj pedagogiky, koľkí odborníci-teoretici i praktici sa venovali a venujú jeho štúdiu a aký význam má táto komeniologická práca aj pre náš dnešok.

Elena Városová

VYSVETLOVANIE — FUNKCIA VEDY

Roku 1970 vyšla v Moskve kniha E. P. Nikitin a *Objasnenije — funkcija nauki*. Ide o jednu z prvých sovietskych monografií, venovaných analýze vedeckého vysvetľovania. Autor sa opiera o rozsiahlu domácu a zahraničnú literatúru a pri objasňovaní problémov vyslovuje viaceré podnetné postrehy a myšlienky. Preto pokladáme za potrebné informovať o knihe aj našich čitateľov a miestami upozorniť na také momenty, ktorým sa v texte nevenuje pozornosť.

V úvodnej časti Nikitin upozorňuje na to, že termín vysvetľovanie označuje mnoho rozličných operácií. Ponecháva stranou pedagogické, estetické a iné „konotácie“ a sústreďuje sa na vysvetľovanie tak, ako sa vyskytuje vo vede. Lenže aj takéto vysvetľovanie možno rozdeliť na dve skupiny. Do jednej skupiny patria vysvetlenia, ktoré majú vo vede už svoje „domovské“ právo. Inú skupinu predstavujú vysvetlenia, v ktorých sa na základe dosiahnutého stavu poznania pokúšame vysvetliť nové javy a v ktorých je obsiahnutý aj určitý element tvorivosti.

Nikitin vymedzuje vysvetľovanie ako odhalenie podstaty skúmaného javu a túto koncepciu podrobne rozvádza a zdôvodňuje. Táto koncepcia sa niektorými stránkami nachádza v priamej opozícii proti pozitivistickému chápaniu, ktoré pojem podstaty apriórne odmieta ako metafyzický. Nikitin však ukazuje, že medzi metafyzickým hypostázovaním podstaty a nominalistickým pridržaním sa jednotlivých prípadov možno nájsť vedecky prijateľné riešenie.

Nikitin venuje veľkú pozornosť aj úlohe tzv. zdravého rozumu vo vedeckom vysvetľovaní. V tejto otázke nie sú špecialisti jednotní. Jedni uznávajú zdravý rozum ako spoľahlivého arbitra, iní ho úplne odmietajú. Zdravý rozum zrejme môže označovať všeličo. V protiklade k pomätenosti a v opozícii k špekulatívnej nezáväznosti môže znamenať veľmi pozitívnu hodnotu. Ak sa však v mene zdravého rozumu hatí overovanie a kontrola niektorých poznatkov, tak to v konečných dôsledkoch znamená podporu konzervatívnosti vo vede.

Podľa Engelsa zdravý rozum je úctyhodný, pokiaľ ostávame v úzkom okruhu každodennej skúsenosti, no len čo sa dostávame do širokého sveta bádania, zažije podivuhodné dobrodružstvá. V tejto Engelsovej poznámke sú dialekticky vystihnuté silné i slabé stránky zdravého rozumu a jeho možnosti vo vedeckom vysvetľovaní.

V úvodnej časti knihy podáva Nikitin ešte stručnú logickú charakteristiku vysvetľovania. Vychádza pritom zo známej Hempelovej koncepcie, ktorú vo viacerých bodoch koriguje a kriticky prekonáva. Tieto korekcie sú žiaduce nielen preto, že Hempelova orientácia je pozitivistická, ale aj preto, že k jeho koncepcii vedeckého vysvetľovania bolo vyslovených mnoho závažných pripomienok a výhrad a nemožno ju považovať za všeobecne platnú.

V druhej kapitole podáva Nikitin klasifikáciu typov vysvetlení. Používa pritom svojskú terminológiu, ktorá u menej vyspelých čitateľov môže viesť k nedorozumeniam. Tak napr. termín kontragenetické